

ԱՆՁԼԻԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ (ԱՆՁԼԿՈՄ) ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ*

Սուրեն Ավետիսյան

Հայաստանը խորհրդային շրջան թևակոխեց սոցիալ-տնտեսական ծանր իրադրության պայմաններում, երբ երկրի առջև ծառայած բազում խնդիրների թվում շարունակում էր առաջնային մնալ պատերազմի և թուրքական կոտորածների հետևանքով տուժած բազմահազար հայ փախստականների հիմնահարցը:

Դեռևս պատերազմի տարիներին հայ փախստականներին օգնելու նպատակով Մեծ Բրիտանիայում ծավալված շարժման շրջանակներում ստեղծվեցին մի շարք մարդասիրական կազմակերպություններ[1]:

Դրանց թվում էր «Անգլիան հայ փախստականներին» լոնդոնյան կոմիտեն՝ Անգլկոմը, որը պատմական գրականության և արխիվային փաստաթղթերում հաճախ անվանվում է նաև Լորդ Սերի ֆոնդ ("Lord Mayor's Fund"), չնայած, վերջինից բացի, ընդգրկում էր նաև անգլիական մի քանի այլ հայանպաստ հասարակական ու բարեգործական կազմակերպություններ:

Խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո Անգլկոմի գործունեությունը Հայաստանում ժամանակավորապես ընդհատվում է:

1920թ. նոյեմբերի սկզբներին, երբ քեմալական զորքերը գրավում են Ալեքսանդրապոլը, և Երևանի ու Թիֆլիսի միջև ընդհատվում է երկաթուղային երթևեկությունը, Երևանից Թիֆլիս է հեռանում նաև Անգլկոմի Հայաստանի ներկայացուցիչ Դ. Ս. Հարքորտը՝ իր տնօրինած որբանոցն ու հիվանդանոցը թողնելով Ամերկոմի[2] Երևանի լիազոր, բժիշկ Աշերի հոգածությանը: 1921թ. ամռանը Հարքորտը կրկին վերադառնում է Երևան արդեն ոչ միայն որպես Լոնդոնի քաղաքագլխի ֆոնդի, այլև մի քանի այլ բարեգործական հաստատությունների ներկայացուցիչ: 1921թ. օգոստոսի 19-ին ՀՍԽՀ արտաքին գործերի ժողկոմ Ասքանազ Մռավյանը սկզբունքային համաձայնություն է հայտնում Անգլկոմի գործունեությունը Խորհրդային Հայաստանում վերսկսելու վերաբերյալ[3]:

Անգլկոմը գործունեությունն իրականացնում էր Մեծ Բրիտանիայից անմիջականորեն ստացվող նվիրատվությունների գումարների հաշվին: Կոմիտեի գործունեությունը չէր սահմանափակվում միայն թուրքական ջարդերից փրկված որբերի խնամակալությամբ՝ ներառելով նաև Միջագետքի հայ փախստականներին, ինչպես նաև Հայաստան ներգաղթածներին տրամադրվող օժանդակությունը:

Հարկ է ընդգծել, որ այս նպատակի համար միջոցներ էին հատկացվում նաև բրիտանական պետական գանձարանից: Մասնավորապես Իրաքում գտնվող հայ փախստականներին օգնելու և վերջիններիս Անդրկովկաս տեղափոխելու համար բրիտանական կառավարության կողմից տրամադրվել է 35000, այնուհետև հավելյալ ևս 10000 ֆունտ ստեռլինգ[4]:

** Հոդվածն ընդունվել է 29.12.2014:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ք.գ.դ., պրոֆեսոր Գարիկ Քեռյանը:

Կոմիտեի կարի, կոշիկի և գործվածքեղենի արտելներում մեծահասակ որբերի հետ միասին աշխատում էին նաև գաղթականները: Ասվածից հետևում է, որ Կոմիտեն, բացի բարեգործական անհատույց օգնության տրամադրումից, լուծում էր նաև բնակչության մի որոշակի, թեկուզ և չնչին մասի աշխատատեղերով ապահովման խնդիրը:

Որբախնամ գործունեության շրջանակներում, հատկանշական է, որ Անգլկոմը չէր սահմանափակվում միայն երեխաների խնամքը որբանոցներում կազմակերպելով. մասնավորապես կոմիտեի միջոցներով գործում էին ապաստարաններ, սննդակայաններ, արհեստանոցներ և դպրոցներ, որոնցից օգտվում էին ոչ միայն որբանոցներում ապաստանած երեխաները:

Անգլկոմի գործունեության ամենաեռուն շրջանը ներառում է 1922 թվականը, երբ ամենամեծ չափով արտահայտվեց Անգլկոմի բարեգործական ներուժը: Այն մասին, որ 1922թ. Անգլկոմը դեռևս ի վիճակի էր լրացուցիչ բարեգործական միջոցներ ներդնել որբերի խնամակալության համար, վկայում է ՀՍԽՀ Լուսժողկոմատի խնդրանքին ի պատասխան՝ կոմիտեի համաձայնությունը՝ բացել ևս մեկ մանկատուն, ինչպես նաև տրամադրել որբերի ծնեռային հազուստի համար մահուդ, հազուստ և պարեն:

ՀՍԽՀ ժողկոմխորհին ներկայացրած Լուսժողկոմատի զեկուցագրում մասնավորապես նշվում է. «Խորը գիտակցելով, որ աշնան վերջերից ծանր կացության մեջ պետք է ընկնեին փողոցներում գիշերուցերեկ թափառող հարյուրավոր անտուն-անտեր երեխաները, միաժամանակ աչքի առաջ ունենալով այն հանգամանքը, որ մեր նախահաշվի սահմաններում բնավ չէինք կարող նույնիսկ մինիմալ չափով հոգալ այդ թշվառների կարիքները, դիմում են Ամերիկյան եւ Անգլիական կոմիտեներին եւ խնդրում նրանց աջակցությունը: Ամերկոմը բացարձակապես մերժում է՝ հայտնելով, որ իր միջոցները թույլ չեն տալիս իրեն նոր մանկատներ բանալ. Անգլիական կոմիտեն խոստանում է իր աջակցությունը: Հոկտեմբերի վերջերին Անգլիական կոմիտեի լիազոր Նորբորթը խոստանում է 2000 յարդ մահուդ մեր մանկատների երեխաների ծնեռային հազուստի համար եւ 250 հոգու պարեն ու հազուստ, եթե Երևանում հիմնելու են նոր մանկատուն հատկապես փողոցի երեխաների համար[5]»:

Միայն 1922թ. ընթացքում Անգլկոմի կողմից Հայաստան են ներմուծվել 65 վագոն զանազան ապրանքներ[6]: Նույն թվականին ֆոնդի հավաքած ընդհանուր գումարը կազմել է 30000 ֆունտստեռլինգ, որի զգալի մասը ուղարկվել է Երևան[7]:

1922թ. դեկտեմբերին Անգլկոմը փորձում է ավելի ընդլայնել գործունեության շրջանակները՝ հիմնելով նոր սննդակայաններ, որոնցից օգտվում էին ընդհանուր թվով 2700 երեխաներ: Օգնություն էր ցուցաբերվում նաև Միջագետքից և Պարսկաստանից գաղթած թվով 6900 մարդկանց[8]՝ այդպիսով փրկելով նրանց սովի և թշվառության ճիւղաններից:

Հատկանշական է, որ, 1922թ. դրությամբ ունենալով երկու մանկատուն, որոնք գտնվում էին Երևանում, Անգլկոմը սննդակայանների առումով փորձել է ընդգրկել ավելի լայն աշխարհագրություն՝ ներառելով մի շարք բնակավայրեր, որտեղ կենտրոնացած էին մեծաթիվ սովյալ որբեր, այդ թվում՝ Էջմիածինը, Օշականը, Աշտարակը, Ղաճախը, Նախիջևանը, Բաշ-Գառնին[9]:

Սակայն, ուսումնասիրելով արդեն 1923թ. դեկտեմբերի դրությամբ Արտասահմանյան օգնության կազմակերպություններում խորհրդային ներկայացուցչության հաշվետվությունը, պարզվում է, որ սննդակայանների թիվը կրճատվել է, և 1923թ. հունվարից մինչև հուլիս ընկած հատվածում Անգլկոմը պահպանել է միայն մեկ սննդակայան Էջմիածնում, որտեղ օրական սնունդ են ստացել 300 երեխաներ[10]: Փաստորեն, Անգլկոմի հիմնած սննդակայանները համապատասխան միջոցների բացակայության

ՄԵՏՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2015

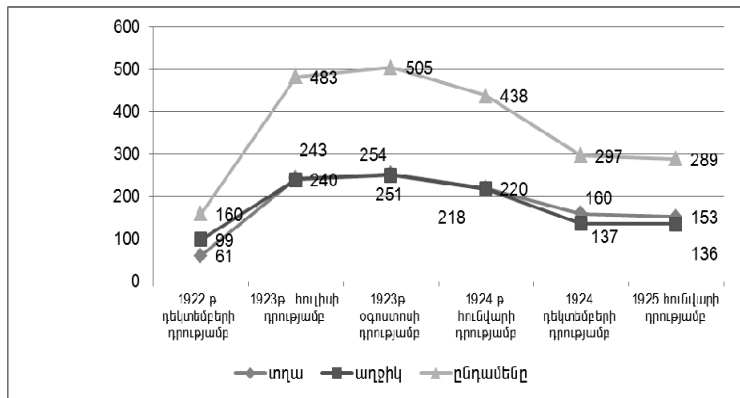
պատճառով գոյատևել են կարճ ժամանակահատված միայն: Այդուամենայնիվ, փաստերը խոսում են այն մասին, որ Անգլկոմն իր գործունեությունը չի սահմանափակել միայն Երևանում, այլ որբերի քանակի համեմատությամբ առկա սուղ միջոցների պայմաններում անգամ ձգտել է իր գործունեությունն իրականացնել ամբողջ Հայաստանի տարածքով՝ խնդիր ունենալով փրկել հնարավորինս մեծ թվով որբերի:

Այսպիսով՝ 1923թ. դեկտեմբերին Անգլկոմն իր խնամակալության տակ ուներ 4 որբանոց (նույն թվականի մայիսին որբանոցների թիվն ընդամենը 2-ն էր՝ 160 սաներով[11]), որտեղ բնակվում էր 483 երեխա՝ 243 տղա և 240 աղջիկ[12]: Կոմիտեի հովանավորության տակ էին գտնվում նաև մեկ հիվանդանոց, մի քանի արհեստագործական դպրոցներ և մեկ հանրակրթական դպրոց՝ 513 աշակերտներով[13], որտեղ որբերի հետ համատեղ ուսանում էին նաև կոմիտեի աշխատակիցների երեխաները:

Չնայած 1923թ. հունվար-օգոստոս ամիսներին գործունեության ընդհանուր ծավալների կրճատմանը՝ այդուհանդերձ Անգլկոմին հաջողվել է որբանոցների թիվը հասցնել երկուսից չորսի, որտեղ գտնվում էին ընդհանուր թվով 505 որբեր (տես գծապատկեր 1):

ԳԾԱՊԱՏԿԵՐ 1

Անգլկոմի որբանոցներում ապաստանած երեխաների թվակազմը[14]

Ութ ամիսների ընթացքում Անգլկոմի որբանոցների երեխաների թիվը ավելացել է ավելի քան երեք անգամ՝ 160-ից հասնելով 505-ի, որը ամենաբարձր ցուցանիշն է կոմիտեի գործունեության ընթացքում:

Համեմատաբար ավելի մեծ թվով որբեր ապաստանում էին Երևանում՝ Անգլկոմի երրորդ որբանոցում, որը շենքային բարենպաստ պայմանների ելնելով՝ տեղակայված էր Ս. Սարգիս եկեղեցու նախկին թեմական դպրոցի շենքում, ինչը թույլ էր տալիս ավելի շատ երեխաներ ընդունել: Այստեղ տեղավորված էին 200 որբեր, այդ թվում՝ 123 աղջիկ և 77 տղա: Առաջին որբանոցում ապաստանում էին 19 տղա և 88 աղջիկ, չորրորդում՝ համապատասխանաբար 75 և 40: Երկրորդ որբանոցի սաները բացառապես տղաներ էին թվով 83 հոգի[15]:

Այսպիսով, չնայած սննդակայանների, գաղթականությանն օժանդակության և գործունեության այլ ոլորտների մասով գործունեության զգալի կրճատմանը որբանոցների առումով, Անգլկոմը 1923թ. ընդլայնեց գործունեության շրջանակները՝ իր հիմնական

գործառույթը կենտրոնացնելով որբերի խնամքը մանկատներում իրականացնելու վրա:

Այդ մասին է վկայում նաև ժամանակի հասարակական-քաղաքական գործիչ, մտավորական և Ամերկոմում տարբեր պաշտոններ զբաղեցրած Վարազդատ Տերոյանի գրառումն Անգլկոմի մասին: Նա նշում է. «Որբանոցը նրանց (Անգլկոմի -Ս.Ա.) կենտրոնական և միակ հիմնարկն էր, որի վրա և ծախսվում էր նրանց ոչ միայն նյութական, այլև բարոյական բոլոր կապիտալները: Արդարացի դատելու համար պետք է խոստովանել, որ իսկապես Անգլկոմի որբանոցն ըստ ամենայնի լավ կազմակերպված, կահավորված և կարգավորված մի որբանոց էր, որը ոչ միայն նմանություն չունեի Ամերկոմի անկարգ և անկազմակերպ խառնարանների հետ, որոնց, լավագույն դեպքում, գիշերային ապաստարան կամ հանրակացարան կարելի էր անվանել[16]»:

1924թ. հունվարին որբերի թվաքանակը կրճատելու վերաբերյալ Անգլկոմի Լոնդոնի քարտուղարությունից ստացված նամակում նշվում է, որ «...Կոմիտեն ծրագրած է հիմնապես պահել 200 երեխաներ իբրև որբեր, այս էլ աստիճանաբար պիտի տրվի ձեր կառավարությանը, երբ արդեն երկրի դրությունը բարվոքված է: ...Անցյալ մարտին մր. Հարթորտը և ես մասնավոր դիմում կատարեցինք Կոմիտեին, որ այս ապաստարանի երեխաները մի ժամանակ ևս պետք է պաշտպանվեն, և թե այդ ժամանակ մենք ենթադրեցինք դադարեցնել ընդհանուր օգնությունը, մեր Կոմիտեն համաձայնեց անել այդ մի տարվա համար ևս: Ահա տարին լրանում է եկող մարտին, բայց Կոմիտեն նորից ժամանակը երկարացրեց մինչև հունիսը: Ուստի Կոմիտեն եկող հունիսի վերջը պիտի փափագի, որ Դուք ստանձնեք ավելորդ երեխաների հիմնական թվի՝ 200-ի 25%-ը կրճատված, որը մենք կամենում ենք պահել: Այս նշանակում է կրճատել մեր թիվը 480-ից 150-ի...»[17]:

Արդեն 1925թ. հուլիսից Անգլկոմի և ՀԽՍՀ լուսժողկոմատի միջև բանակցություններ են սկսվում 2 որբանոցները հանձնելու վերաբերյալ: Համաձայն պայմանավորվածության՝ Անգլկոմը հանձնելու էր մանկատների ամբողջ գույքը, պահեստում եղած պարենը, 129 սանի համար հագուստ ու անկողին և յուրաքանչյուր սանի համար՝ 15 ֆունտ ստեռլինգ, ընդամենը՝ 1935 ֆ.ստ.: Գումարը պետք է հանձնվեր Լուսժողկոմատին երկու փուլով. 1-ինը՝ 1925թ. հուլիսի 25-ին, 967 զ ֆ. ստ., իսկ 2-րդը՝ 1926թ. հունվարի 1-ին[18]:

Այսպիսով՝ արդեն 1925թ. հուլիսին Անգլկոմի խնամակալության տակ գտնվող որբերի քանակը կրճատվելով հասել էր մինչև 129-ի, իսկ հաջորդ տարվա հունվարի 1-ից նախատեսվում էր ընդհանրապես դադարեցնել Անգլկոմի որբախնամ գործունեությունը:

Ամփոփելով վերը նշված փաստերը՝ կարող ենք ասել, որ Անգլկոմը, գործելով Հայաստանում որպես մարդասիրական նպաստամատույց կազմակերպություն, սահմանափակ ժամանակահատվածում կարողացել է իր զգալի ներդրումն ունենալ ինչպես հարյուրավոր որբերի ու գաղթականների փրկության, այնպես էլ երկրի ծանր սոցիալ-տնտեսական վիճակի հնարավորինս բարելավման գործում:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Պողոսյան Բ., Հայնապաստ շարժումը Մեծ Բրիտանիայում (1914-1923թթ.), Եր., ՀՀ ԳԱԱ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2005, էջ 77:

2. Մերձավոր Արևելքի Ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտե, Հայաստանում 1918-1930թթ. ծավալել է որբախնամ և մարդասիրական գործունեություն:
3. Մելիքսեթյան Հ., Արևմտահայերի բռնագաղթը և սփյուռքահայերի հայրենադարձությունը Սովետական Հայաստան (1915-1940 թթ.), Եր., 1975, էջ 101:
4. Պողոսյան Բ., Հայանպաստ շարժումը Մեծ Բրիտանիայում (1914-1923թթ.), Եր., ՀՀ ԳԱԱ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2005, էջ 150:
5. Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 102, թթ. 4-5:
6. Պողոսյան Բ., Հայանպաստ շարժումը Մեծ Բրիտանիայում (1914-1923թթ.), Եր., ՀՀ ԳԱԱ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2005, էջ 147:
7. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 151:
8. Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 38, գ. 30, թթ. 98-105:
9. Նույն տեղում:
10. Տե՛ս ՀԱԱ ֆ. 113, Տտ. 38, Պ. 32, ս. 14-16.
11. Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 38, գ. 30, թթ. 104-105:
12. Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 38, գ. 32, թթ. 14-16:
13. Նույն տեղում:
14. Ավետիսյան Ս., Անգլիական օգնության կոմիտեի (Անգլկոմ) գործունեությունը Հայաստանում 1920-ական թվականներին (Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու), Եր.: Պատմ. ինստիտուտ. 2014, էջ 10:
15. Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 38, գ. 33, թթ. 88-89:
16. Տերոյան Վ., Իմպերիալիստական ծիծեռնակներ. Միսիոներաբարեգործական կազմակերպությունների աշխատանքը Մերձավոր Արևելքում և Անդրկովկասում, Եր., 2008, էջ 89:
17. Տե՛ս ՀԱԱ ֆ. 113, ց. 38, գ. 45, թթ. 20-23:
18. Տե՛ս ՀԱԱ ֆ. 122, ց. 1, գ. 340, թ. 103:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Անգլիական օգնության կոմիտեի (Անգլկոմ) մարդասիրական օգնությունը Խորհրդային Հայաստանին Սուրեն Ավետիսյան

Հոդվածը նվիրված է Խորհրդային Հայաստանում Անգլիական օգնության կոմիտեի ծավալած գործունեության լուսաբանմանը: Անգլկոմը մեկն էր առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Մեծ Բրիտանիայում ստեղծված կազմակերպություններից, որոնց գործունեությունը միտված էր պատերազմի և թուրքական կոտորածների հետևանքով տուժած բազմահազար հայ որբերի ու փախստականների օգնությանը:

Խորհրդային Հայաստանում Անգլիական օգնության կոմիտեն իր զգալի ներդրումն է ունեցել ինչպես հարյուրավոր գաղթականների ու որբերի փրկության, այնպես էլ երկրի ծանր սոցիալ-տնտեսական վիճակի հնարավորինս բարելավման գործում:

Քանալի բառեր` Անգլկոմ, որբանոցներ, գաղթականներ, անգլիական բարեգործություն, Հարքորտ, որբախնամ գործունեություն:

РЕЗЮМЕ

**Благотворительная помощь Комитета Английской помощи Советской Армении
Сурен Аветисян**

Статья посвящена деятельности Комитета Английской помощи в Советской Армении. Англком являлся одним из первых организаций, созданных в Великобритании в годы Первой мировой войны, деятельность которых была направлена на помощь многотысячным армянским сиротам и беженцам, пострадавшим от войны и турецкой резни.

В Советской Армении Комитет Английской помощи имел существенный вклад как в спасении сотен эмигрантов и сирот, так и в улучшении тяжелого социально-экономического состояния страны.

***Ключевые слова:** Англком, детские дома, беженцы, британские благотворительные организации, Харкорт, действия по уходу за сиротами.*

SUMMARY

**The Humanitarian Aid of the English Committee for Relief of the Soviet Armenia
Suren Avetisyan**

The article aims to elucidate the activity of the English Committee for Relief in the Soviet Armenia. It was one of the organizations in Great Britain formed during the World War I that intended to help thousands of Armenian orphans and refugees affected by war and Turkish massacres.

In the Soviet Armenia English Committee for Relief had its great input not only in saving hundreds of refugees and orphans but also in developing the social-economic condition of the country.

***Keywords:** the English Committee, orphanages, refugees, British charities, Harcourt, orphan care activities.*